

ПРОБЛЕМИ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ТА КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Випуск 8

Харків -2010

**МІНІСТЕРСТВО УКРАЇНИ З ПИТАНЬ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
ТА У СПРАВАХ ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ
ВІД НАСЛІДКІВ ЧОРНОБИЛЬСЬКОЇ КАТАСТРОФИ**

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

ПРОБЛЕМИ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ТА КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

**Збірник наукових праць
Випуск 8**

**Свідоцтво про державну ресстрацію
друкованого засобу масової інформації**

15 січня 2007 р.

Серія КВ № 12201-1085Р

Харків 2010

ЛІТЕРАТУРА

1. Никифоров Г. С. Надежность профессиональной деятельности / Г. С. Никифоров. – СПб. : Изд-во С.- Петербург. ун-та, 1996. – 176 с.
2. Садковий В. П. Особливості прояву посттравматичних стресових розладів у працівників пожежнорятувальних підрозділів МНС України : автореф. канд. психол. наук. : спец. 19.00.09 / В. П. Садковий. – Харків, 2005. – 20 с.
3. Чесноков В. Б., Суворов Г. Б. Психологический комплекс экспресс-прогноза надежности профессиональной деятельности различной специализации и квалификации // Теоретические и прикладные вопросы психологии, Ч.11, Прикладные проблемы психологи / В. Б. Чесноков, Г. Б. Суворов. – СПб. : Изд-во С.- Петербург. ун-та, 1995. – С.20–30.

УДК 159.9.019

Приходько І.І., к. психол. н., с.н.с., начальник науково-дослідного центру Академії внутрішніх військ МВС України

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ ПІДХІД ДЛЯ СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ПОНЯТТЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ

Представлений концептуальний підхід для систематизації поняття психологічної безпеки людини, обґрунтовані основні структурні елементи системи психологічної безпеки людини.

Ключові слова: психологічна безпека людини, екстремальні види діяльності.

Представлен концептуальный подход для систематизации понятия психологической безопасности человека, обоснованы основные структурные элементы системы психологической безопасности человека.

Ключевые слова: психологическая безопасность человека, экстремальные виды деятельности.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві існує чітко певна потреба соціальних груп, держави, всієї світової спільноти в системі глобальної безпеки як для власного збереження і розвитку, так і для збереження життєво важливих об'єктів і цінностей. Сьогодні концепцію і стратегію національної безпеки держава будує, спираючись на захист національних інтересів країни, захист прав її громадян. На наш погляд, конкретне наповнення концепції і стратегії національної безпеки можливо через її розробку на мікрорівнях, зокрема створення системи психологічної безпеки (ПБ) особового складу, задіяного в екстремальних видах діяльності, яка є найважливішою умовою збереження його здоров'я і життя. Проте наукові дослідження з даної проблеми практично відсутні.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведений аналіз наукової літератури показав, що у вітчизняній психології безпека не була предметом самостійного психологічного дослідження. Українські науковці вивчали інформаційну безпеку, психологічні та психофізіологічні аспекти безпеки праці, життєдіяльності людини та особистої безпеки (В.М. Богуш (2005), М.Й. Варій (2007-2010), І.П. Пі-

стун (2000, 2003), Ю.В. Кіт (2000), М.К. Хобзей (2003), Г.В. Сілін (2003), П.С. Перепелиця (2001), Г.Г. Почепцов (2000, 2008), В.В. Рибалка (2001), Н. Семенів (2005), О.К. Юдін (2005) та ін.). Дослідженням цієї проблеми займалися, в основному, російські психологи, роботи яких були присвячені вивченню психологічної й інформаційної безпеки людини й суспільства (І.О. Баєва (2003), Г.В. Грачов (1998, 2003), Г.М. Зараковський (1997), Н.В. Кулікова (2004), В.Е. Лепський (2003), І.К. Мельник (1998), І.М. Панарін (1997, 2008), С.Ю. Решетіна (1995), С.К. Роцин (1995), Г.Л. Смолян (1997), В.А. Соснін (1995), Н.Л. Шликова (2005) й ін.), проблемі психологічного захисту особистості (Л.І. Єремєєва (2002), Р.А. Зачепицький (1999), Т.С. Кабаченко (2001), Т.І. Колеснікова (2002), О.М. Столяренко (2001, 2006) й ін.). Також вивченням психологічної безпеки особистості, пов'язаної з різними аспектами життєдіяльності та професійної діяльності людини, займалися закордонні вчені R. Abramovitz (2003), A. Edmondson (1999), H.-T. Chang (2001), A.T. Lee (2001), T. Leahy (2008), K. Sarafyan (2004), M. Seager (2006), P.M. Senge (2003), C. Willing (2008) та ін. Поняття безпеки досить широко використовувалося науковцями в контексті досліджень загальнотеоретичних та інших прикладних психологічних проблем (В.О. Бодров (2000, 2006), А.В. Брушлинський (1995, 1997), І.А. Бородін (2004), М.А. Котик (1987, 1989), С.М. Мамонтова (2001), Г.М. Нікіфоров (2003) тощо). Однак аналіз наукових публікацій вчених не дозволяє повною мірою розкрити сутність досліджуваної наукової категорії, але дає можливість представити багатоаспектні прояви психологічної безпеки людини, а також визначити підходи для її систематизації та дослідження.

Мета статті – на підставі аналізу сучасних наукових досліджень запропонувати концептуальний підхід для систематизації категорії психологічної безпеки людини.

Виклад основного матеріалу. Необхідно відзначити, що проблема психологічної безпеки як самостійної специфічної форми безпеки на сьогоднішній день не є загальноприйнятою для вітчизняної і зарубіжної психологічної науки. Проте ніні склалися всі підстави для визнання даного явища. Для побудови структурних елементів системи психологічної безпеки людини ми розглянули роботи вітчизняних і зарубіжних авторів, у дослідженнях яких закладені ідеї, що дозволяють теоретично обґрунтувати значущість індивідуально-психологічних особливостей і особистісних характеристик людини у процесі формування і розвитку її психологічної безпеки [1-3].

Попередні власні дослідження [4-7] дозволили зробити висновок, що психологічна безпека людини являє собою складну багатофакторну категорію, яка визначає рівень захищеності психіки особистості, її здатність підтримувати оптимальний рівень функціонування, спроможність усувати виникаючі зовнішні та внутрішні загрози та можливість збереження на достатньо стійкому дієздатному рівні. Також було визначено, що психологічну безпеку людини доцільно розрізняти як сталу і перехідну, оскільки людина в кожен момент часу перебуває лише в одному стані, а їх зміна здійснюється, як правило, у проміжну, перехідну стадію; психічні процеси, стани і властивості особистості розмежовуються за ознакою динамічності.

ті (перші є найбільш рухливими, другі займають середнє положення, треті ж є найбільш стабільними).

Системне вивчення психологічної безпеки людини для здобуття структурної моделі (схеми) і аналізу, опису й експериментального дослідження показало, що вона є складним, цілісним, поліфункціональним і поліструктурним явищем. Такий розгляд дозволяє вважати психологічну безпеку людини об'єктом системного опису. З урахуванням положення принципів системного підходу ми представляємо психологічну безпеку як деяку якісно-своєрідну систему із властивими їй внутрішніми і зовнішніми зв'язками, з її специфічними закономірностями. Це означає, що психологічна безпека може розглядатися як безліч елементів, представлених психічними процесами, які знаходяться в певному зв'язку і взаємодії. ПБ є не суммативною, а цілісною системою, якій властиві кореляційні зв'язки, що включають координацію і субординацію елементів.

Розгляд психологічної безпеки людини як цілісної системи психічних процесів, результатом протікання яких є відповідність потреб, цінностей, можливостей суб'єкта відбитим характеристикам реальної дійсності, передбачає виявлення особливостей її системної детермінації, що, у свою чергу, визначає своєрідність системи на кожному конкретному етапі. Компоненти системи (психічні процеси, стани, ціннісні орієнтації тощо) можуть виступати як детермінанти її розвитку в цілому і виконувати на різних етапах формування психологічної безпеки підлеглу або провідну функції. Така реалізація системного підходу дозволяє представити психологічну безпеку як інтегральну спільність складних психічних утворень.

Розглядаючи людину як суб'єкта багаторівневої системи, нам необхідно вивчити не лише психічні прояви на різних рівнях, але і взаємозв'язки, що існують між ними, а також вплив зовнішніх умов по відношенню до суб'єкта. Виникаючі протиріччя між потребами, можливостями і ціннісними орієнтаціями суб'єкта і відбитими його свідомістю характеристиками середовища, у свою чергу, так само є взаємопов'язаними, неізолюваними один від одного, що дозволяє говорити про їх взаємовизначеність.

Основну роль у формуванні психологічної безпеки людини виконують регуляторні механізми, що відносяться до різних психологічних систем, включаючи діяльність, психічні стани, особистісні характеристики, а також зовнішні умови. Звідси виникла необхідність вивчення категорії психологічної безпеки як відкритої системи, для якої характерний стан рухливої рівноваги, що зберігає постійність структур за одночасної безперервної взаємодії всіх її компонентів. На відміну від полягання рівноваги в закритих системах, повністю детермінованого початковими умовами, відкрита система може досягати стану, який не залежить від її вихідних умов і визначається виключно параметрами системи.

Принципи системного підходу при вивченні ПБ людини можуть бути представлені наступним чином: ПБ розглядається як елемент загальної системи психологічного суб'єкта, що формується і розвивається, в той же час ПБ виступає як система з окремими проявами суб'єктності людини, що визначає її особливості.

У величезному переліку чинників, що впливають на психіку людини в різних умовах її життєдіяльності, співвідношення між ними в кожен момент складається діалектично. У зв'язку з цим виникає питання про міру у співвідношенні різних причин, чинників і умов, що впливають на ефективність міжсистемної взаємодії, а також виявленні такої комбінації внутрішніх і зовнішніх детермінант, які забезпечують цілісність, стійкість цієї взаємодії і, як результат, високий рівень психологічної безпеки.

Наступним завданням вивчення категорії психологічної безпеки людини було проведення структурного аналізу отриманих наукових даних та їх систематизація. В результаті нами було виявлено наступні основні взаємозв'язки характеристик ПБ людини, що виникають із самої природи об'єкта: багаторівневність, що співпадає з багаторівневністю організму людини, суб'єктивність – об'єктивність і міра узагальненості (загальні, особливі, індивідуальні). На базі кожного з них формувалася одна з трьох підструктур загальної структури ПБ людини (рис.).

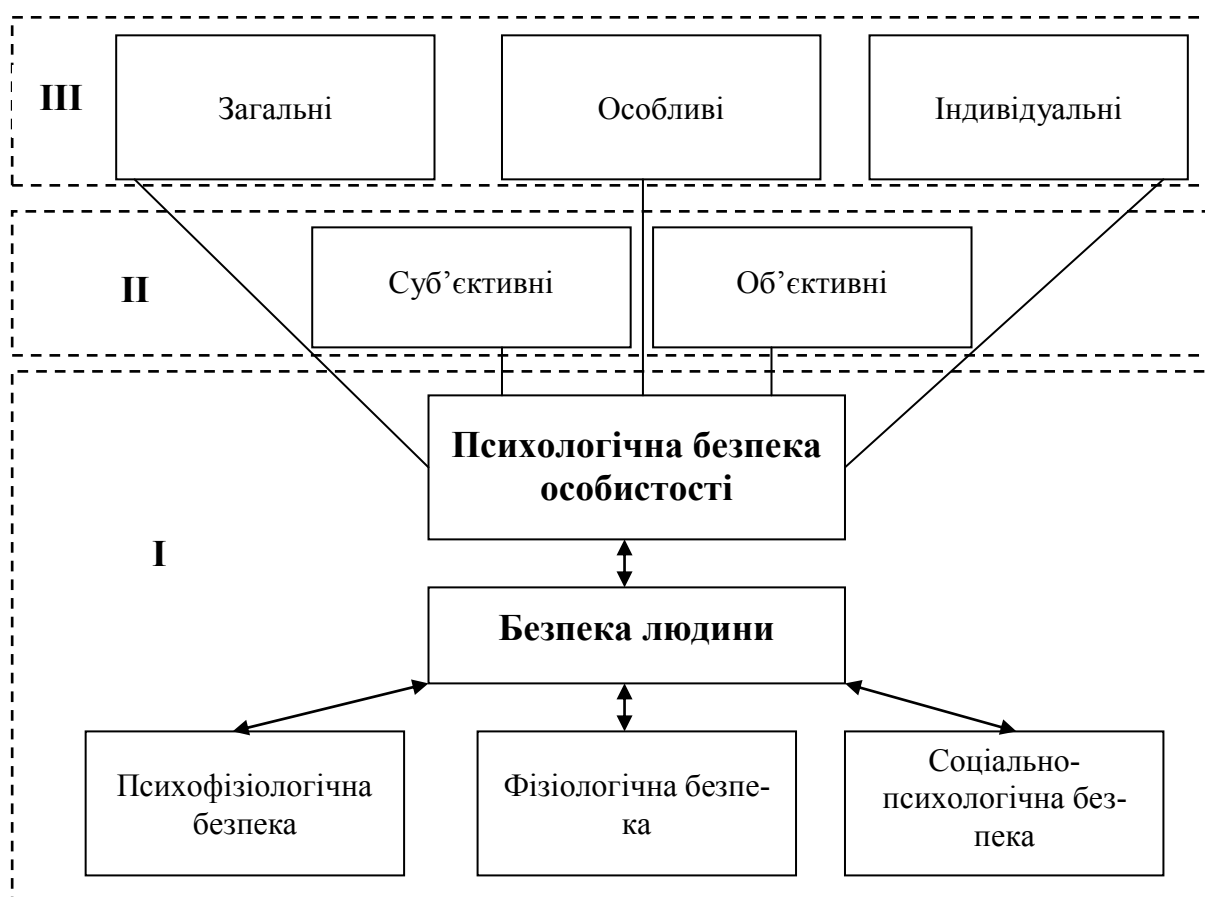

Рис. Структурні елементи системи безпеки людини.

У розробленій нами моделі системи безпеки людини (рис.) перша ієрархічна підструктура утворена компонентами кожного з чотирьох основних рівнів (видів)

організації особистої безпеки людини: фізіологічного, психофізіологічного, психологічного і соціально-психологічного. Друга підструктура, координаційна, розкриває наявність у кожному виді безпеки людини суб'єктивної (переживання самої людини) і об'єктивної (дані дослідника або спостерігача) сторін. Третю підструктуру психологічної безпеки утворюють три групи характеристик: загальні, особливі та індивідуальні, які між собою взаємозв'язані і взаємовключені.

Розглядаючи перший (I), самий нижній, фізіологічний, рівень ієрархічної підструктури безпеки людини, необхідно відзначити, що він включає нейрофізіологічні характеристики, морфологічні і біохімічні зміни, порушення фізіологічних функцій; психофізіологічний рівень – вегетативні реакції, зміни психомоторики, сенсорики; психологічний рівень – зміни психічних функцій і психічних станів людини. Характеристики поведінки, діяльності і відношення людини в тому або іншому стані об'єднані на соціально-психологічному рівні.

У другій (II) підструктурі – власне психологічній безпеці людини – координаційній – відбувається подальше впорядкування характеристик їх компонентного складу за ознакою суб'єктивності – об'єктивності. Суб'єктивними можна вважати характеристики психічних явищ, що склалися у суб'єкта у процесі самоспостереження. Об'єктивні характеристики психічних явищ відбуваються в результаті зовнішнього, об'єктивного (прямого або непрямого) спостереження поведінки і діяльності людини.

Третя (III) підструктура психологічної безпеки людини упорядковує характеристики її компонентного складу у міру узагальненості: загальні, особливі, індивідуальні. Відомо, що одна з цілей будь-якого психологічного дослідження є розкриття індивідуальних, специфічних психологічних закономірностей об'єкту. При вивченні психологічної безпеки людини цієї мети можна досягти аналізом конкретних індивідуальних характеристик того або іншого суб'єкта.

Тепер перейдемо до розгляду структурних елементів власне ПБ особи, її третьої підструктури. Певна позиція людини по відношенню до самої себе, дійсності, що оточує її, побудови власного життєвого шляху передбачає певний рівень її психологічної безпеки, тому необхідно розглянути її складові для побудови моделі й опису феноменологічних проявів цього рівня. На сьогодні фахівці в галузі прикладної психології приділяють особливу увагу вивченню особистісних особливостей, які визначають індивідуальні поведінкові реакції, психічні стани, зрештою, особливості життєдіяльності суб'єкта. Вочевидь, що існує тісний взаємозв'язок особистісних властивостей, психічних станів і психологічної безпеки.

Проведений аналіз наукових публікацій показав, що психологічна безпека може належати до категорії, пов'язаної з активністю людини, її здібностями, готовністю до самореалізації та іншими індивідуально-психологічними й особистісними характеристиками. У тому випадку, коли людина втрачає узгодженість із собою, у неї виникає невпевненість у своїх силах, неясність життєвих цілей, відбувається «руйнування» її психологічної безпеки. Цей процес посилюватиметься з наростанням відчуття втрати сенсу життя. Якщо виникає нова ціннісна система з прогресивною формою регуляції і людина прагне зберегти дану форму життєдія-

льності, то з'являються різні види психологічного захисту, які створюють ілюзію внутрішньої цілісності. Проте в результаті функціонування захисних механізмів виникають психосоматичні і невротичні розлади, отже, психологічна безпека порушується. Таким чином, психологічну безпеку можна вважати умовою існування особистості як автономного суб'єкта, здатного до самостійної постановки цілей.

Надзвичайно важливою є роль ціннісних орієнтацій, що безпосередньо впливають на процес розвитку психологічної безпеки людини, які є одними із значущих психологічних характеристик зрілої особи. Підтвердженням даної тези є дослідження Б.Г. Ананьєва, який розглядає цінності і ціннісні утворення як базальні, «первинні» властивості особистості, що визначають мотиви поведінки, формують схильності і характер. Ціннісні орієнтації, будучи одними з центральних особистісних утворень, виражають свідоме ставлення людини до соціальної діяльності і в цій якості вони визначають мотивацію, справляючи істотний вплив на всі сторони її життєдіяльності. У кожної людини існує своя система цінностей, що має взаємозалежну ієрархічну структуру, яка може мінятися з віком, обставинами, особливостями професії тощо. Таким чином, психологічна безпека не може бути величиною абсолютною і постійною, відбувається зміна її рівня. Ціннісні орієнтації забезпечують стійкість особистості, визначеність і послідовність поведінки, постійність взаємин людини із соціальним світом, іншими людьми, а отже, у значній мірі визначають і її психологічну безпеку.

Ціннісні орієнтації включають не лише оцінні думки людини відносно об'єктів, але і певний спосіб орієнтування, на основі якого формуються критерії ціннісного вибору. Вони утворюють систему внутрішніх переваг, для якої є властивою актуалізація об'єкта ціннісного вибору ситуації, де ціннісні утворення виступали б спонукачем психологічної діяльності. Такий підхід дозволяє розглядати взаємодію ціннісно-потребової сфери особи і процес формування її психологічної безпеки: рівень розвитку невідповідності умов діяльності, характеристик професійного середовища цінностям суб'єкта визначають особливості формування її психологічної безпеки, тобто ці протиріччя також будуть складовими психологічної безпеки людини.

Таким чином, стає ясною наявність регулятивної функції ціннісних орієнтацій людини у процесі формування її безпеки. Узагальнені стійкі уявлення людини про те, що відповідає її потребам, інтересам, намірам, цілям, планам, визначають і шляхи (способи) формування психологічно безпечного існування: суб'єкт буде прагнути здійснювати діяльність в тій сфері і в тому обсязі, наскільки це збереже його внутрішній спокій, дозволить йому розширити можливості, забезпечить необхідний для нього рівень особистісного розвитку.

Не можна також не враховувати і значення типологічних характеристик суб'єкта у процесі формування його безпеки. В цьому випадку для нас є важливими висновки Е.П. Ільїна, який обґрунтовує думку про вплив типологічних характеристик людини на ефективність і надійність її діяльності [8]. Він експериментально показав, що певне поєднання типологічних властивостей нервової системи зумовлює ряд особливостей, пов'язаних з надійністю діяльності людини: виник-

нення несприятливих емоційних станів, прояви вольових якостей і психомоторних здібностей. Автором було виявлено, що стійкість до несприятливих станів визначається комплексом особливостей прояву різних властивостей нервової системи. Одна і та сама типологічна особливість може забезпечити стійкість до одного стану і полегшити виникнення іншого стану. Наприклад, слабка нервова система, підвищуючи стійкість до монотонного чинника, є в той же час несприятливим чинником для екстремальних умов. При певному поєднанні з іншими типологічними особливостями особистості зі слабкою нервовою системою стають нестійкими до монотонного чинника, оскільки у них швидко розвивається стан психічного переисичення. Таким чином, деякі поєднання основних властивостей нервової системи, взаємозв'язки цих властивостей з особистісними характеристиками сприяють більш вираженому прояву ряду психічних функцій, які можна розглядати як значущі для формування, розвитку і збереження ПБ людини.

Висновки. Представлена модель психологічної безпеки людини є складним, цілісним, поліфункціональним і поліструктурним явищем, дає уявлення про три підструктури та їх взаємини в єдиній структурі особистої безпеки людини. Компоненти запропонованої системи ПБ (психічні процеси, стани, ціннісні орієнтації, типологічні характеристики тощо) можуть виступати як детермінанти її розвитку в цілому і виконувати на різних етапах формування психологічної безпеки підлеглу або провідну функції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грачев Г. В. Личность и общество: информационно-психологическая безопасность и психологическая защита / Г. В. Грачев. – М. : Изд-во ПЕРСЭ, 2003. – 304 с.
2. Шлыкова Н. Л. Психологическая безопасность субъекта профессиональной деятельности : дис. ... доктора психол. наук : спец. 19.00.03 / Н. Л. Шлыкова. – М., 2004. – 335 с.
3. Баева И. А. Психологическая безопасность образовательной среды : дис. ... доктора психол. наук : спец. 19.00.07 / И. А. Баева. – М., 2003. – 386 с.
4. Приходько І. І. Гносеологія проблеми психологічної безпеки особистості в сучасних наукових дослідженнях / І. І. Приходько // Соціально-психологічне забезпечення правоохоронної діяльності : теоретичні та прикладні аспекти : матеріали наук.-практ. конф. (24.04.2009 р.) – Х. : ХНУВС, 2009. – С. 183-188.
5. Приходько І. І. Феноменологія безпеки особистості у психологічних дослідженнях / І. І. Приходько // Вісник Національної академії оборони України : [зб. наук. праць]. – 2009. – № 3 (11). – С. 149–155.
6. Приходько І. І. Обґрунтування небезпек і загроз психологічній безпеці особистості / І. І. Приходько // Науковий вісник Львівського університету внутрішніх справ (серія: Психологія). – 2009. – № 1. – С. 37–48.
7. Приходько І. І. Психологічна безпека особистості: феноменологія, концептуалізація, методологія досліджень / І. І. Приходько // Психологічна безпека особового складу силових структур та персоналу екстремальних професій : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 18.11.2009 р.) – Х. : Академія ВВ МВС України, 2009. – С. 106–110.

CONCEPTION OF SAVING OF WORKERS PSYCHICAL HEALTH OF THE MINISTRY OF EMERGENCIES

Essence and structure of process of maintenance of psychical health of employees of MINISTRY of emergency measures of Ukraine is examined in the article. Necessary terms are indicated for providing of maintenance of their psychical health in professional activity and social relations.

Keywords: psychical health, employees of MINISTRY of emergency measures.

Potapova S. M.

PSYCHOLOGICAL BASES OF PROGNOSIS OF PROFESSIONAL REALIBILITY OF OIA LEADERS

Professional activity of leader OVD requires both capabilities to support the capacity at high level (endurance) and speeds of reacting. Exactly it determines the necessity of application of receptions of self-regulation of mental conditions which interfere with reliability of activity.

Keywords: reliability of professional activity, self-regulation, mental condition.

Prikhodko I. I.

CONCEPTUAL APPROACH FOR SYSTEMATIZATION OF CONCEPT OF PSYCHOLOGICAL PERSONALITY SAFETY

Conceptual approach for systematization an idea of human's psychological safety present in the article, main structural elements of system of human's psychological safety substantiate here.

Keywords: human's psychological safety, extreme kind of activity.

Ryadynska E. M.

COMPARATIVE ANALYSIS OF ORGANIZATIONALLY PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF FUNCTIONING OF MINE-RESCUE SERVICE ON EXAMPLE OF DIFFERENT COUNTRIES

This article discusses the different structures of the functioning of rescue services of the leading industrial countries are structural units of rescue services, and also made a comparative analysis of the development and functioning of the rescue service on the example of the different countries.

In this article, the author analyzed and compared the different structures of rescue services vugledobuvayuchih countries, and found a common and distinguishing features of these services.

Keywords: state militia Mountain Rescue Service of Ukraine, the structure of the Mountain Rescue Service of Australia, the structure of the Mountain Rescue Service of Bulgaria, the structure of the Mountain Rescue Service of Germany, the structure of the Mountain Rescue Service USA, the structure of the Mountain Rescue Service of Russia.

Safin O. D.

HUMAN FACTOR IN THE SPECIAL TERMS OF ACTIVITY AND LABOUR: PSYCHOLOGICAL ASPECT

In article on the basis of the complex multimeasured-functional approach results of research of properties of temperament, expressed lines of character, initiativeness of the person of experts of dangerous professions and features of interpersonal relations from the point of view of specificity of influences of different levels of individuality on style and success of their professional activity are stated.

Keywords: experts of dangerous professions, individuality, success of professional activity.

<i>Потапова С.М.</i>	
Психологічні основи прогнозу надійності професійної діяльності керівника ОВС.....	89
<i>Приходько І.І.</i>	
Концептуальний підхід для систематизації поняття психологічної безпеки людини.....	91
<i>Рядинська Є.М.</i>	
Порівняльний аналіз організаційно-психологічних аспектів функціонування гірничорятувальної служби на прикладі різних країн	98
<i>Сафін О.Д.</i>	
Людський чинник в особливих умовах діяльності та праці: психологічний аспект	108
<i>Сергієнко Н.П.</i>	
Особливості самосвідомості курсантів та студентів НУЦЗУ	121
<i>Снісаренко А.Г.</i>	
Особистісні особливості начальників караулів оперативно-рятувальної служби цивільного захисту МНС України, що не сприяють їх професійній успішності.....	128
<i>Стасюк В.В., Василенко С.В.</i>	
Сутність професійно-психологічного відбору військовослужбовців до діяльності в екстремальних умовах	137
<i>Стрілець В.М., Ковальов П.А., Бородич П.Ю., Федюев А.А.</i>	
Особливості екстремальної діяльності газодимозахисників.....	145
<i>Тімченко О.В., Христенко В.Є., Оніщенко Н.В.,</i>	
Чи потрібні Україні фахівці з психології екстремальних ситуацій.....	154
<i>Титаренко А.В.</i>	
Психологічні особливості професійної діяльності фахівців аварійно-рятувальних підрозділів МНС України.....	162
<i>Титаренко Д.С.</i>	
Особливості функціонування механізмів психологічного захисту у рятувальників з різними індивідуально-психологічними якостями	170

Наукове видання

ПРОБЛЕМИ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ТА КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

**Збірник наукових праць
Випуск 8**

Відповідальний за випуск Л.А. Перелигіна
Редактор науковий К.В. Хорошилова

Підписано до друку 14.10.10. Формат 60x84 1/16.
Папір 80 г/м². Друк ризограф. Ум.друк. арк. 26,5
Тираж 100 прим. Вид.№ 118/10. Зам.№ 481/10
Відділення редакційно-видавничої діяльності
Національного університету цивільного захисту України
61023, м. Харків, вул. Чернишевська, 94